

MODERN GÖÇERLİK MODERN NOMADISM

Mehmet YAZICI¹

Öz

Göçerlik, geleneksel dönemde, Doğu Anadolu Bölgesi'nin temel geçim kaynaklarından biridir. Modernleşme sürecinde, geleneksel göçerliğin birçok boyutu köklü bir şekilde değişmiştir. Değişimin sonucunda göçerlik, son birkaç yıldır yeni bir biçimde ortaya çıkmaktadır. Bu yeni göçerlik anlayışı, modern göçerlik olarak tanımlanmaktadır. Çalışmada, modern göçerliğin geleneksel göçerlikten farkı ve ortak özellikleri, modern göçerliğe dönüş nedenleri ve modern göçerliğin aşamaları nitel bir yaklaşımla ele alınıp incelenmektedir. Ayrıca, bölgede göçerliği mümkün ve verimli kılan bölgenin coğrafi potansiyeli de incelenmektedir.

Çalışmada, bölgede ortaya çıkan modern göçebelik tarzını anlamak ve açıklamak amacıyla, Doğu Anadolu Bölgesi'ndeki göçer topluluklar araştırmanın evreni, Bingöl-Elazığ / Karakoçan sınırını güzergah olarak kullanan göçerler ise örneklem olarak belirlenmiştir. Araştırmada, veri toplama teknikleri olarak gözlem, görüşme ve literatür taraması kullanılmıştır.

Çalışmada, göçerlik faaliyetinin, gelenekselden modernizme geçişte yaşadığı değişimin sonucunda ortaya çıkan modern göçerlik, sosyolojik bir bakışla ele alınmaktadır. Modern göçerlik olgusunun tahlili sonucunda ulaşılan verilerin hem benzer olguların anlaşılmasını kolaylaştıracağı hem de bu konudaki literatürün geliştirilmesine katkıda bulunacağı düşünülmektedir.

Anahtar Kelimeler: Göçerlik, Geleneksel Göçerlik, Modern Göçerlik, Toplumsal/Sosyal Değişim, Coğrafi potansiyel.

Abstract

Nomadism was one of main means of livelihood in Eastern Turkey in traditional period. Many dimensions of traditional society have radically changed throughout the modernization process. After the change, nomadism has emerged in a different form and it is called modern nomadism. In this study, the similarities and differences between traditional and modern nomadism, reasons for emergence of modern nomadism and phases of modern nomadism is investigated from a qualitative point of view.

The universe of the study is nomadic communities in Eastern Turkey and sample is nomads who use Bingöl-Elazığ / Karakoçan border as their routes. Thus, modern nomadic life which is emerged in this region is investigated. In the study, interview key, observation, interview and literature survey were used as data collection tools.

In the study, modern nomadism which is emerged as a result of the modernization process of nomadic activities is handled in a sociological perspective. It is thought that this study will contribute to understanding similar phenomenon and development of literature in this field.

Keywords: Nomadism, Traditional Nomadism, Modern Nomadism, Societal / Social Change, Geographical Potential.

---

¹ Yrd.Doç.Dr., Bingöl Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, yazici44@gmail.com

GİRİŞ

Göçerler, doğanın sunduğu imkânlardan yararlanmak amacıyla sürü besleyen ve sürüyle hareket halinde bir yaşam süren topluluklardır. Göçer topluluklar için sürü beslemek, üyelerinin ihtiyaçlarını karşılamak amacıyla yapılan bir ekonomik faaliyettir. İnsanlık tarihinin en eski faaliyetlerinden biri olan bu üretim tarzı, insan gücü, hayvan ve doğanın ilişkisine dayanmaktadır. Ancak dünyadaki göçebe topluluklar ile Türkiye’de bu yaşam tarzını seçen topluluklar arasında bazı farklılıklar vardır. En önemli fark göç eylemine bakış açılarındadır. Türkiye’de göç hareketleri, hayvancılığa bağlı olarak (Kutlu, 1987;2) belli bir güzergahta yapılmaktadır. Bu tespitler, Türkiye’de, göçerliğin sosyo-ekonomik ihtiyaçlar dolayısıyla ve mevsime bağlı olarak, belli bir güzergah çerçevesinde geliştiğini, buna karşın, göçebe toplumlarda böylesine belirgin şartların ve güzergahların olmadığını (Yılmaz ve Telci, 2010: 26) ortaya koymaktadır. Bu belirgin farka rağmen, çoğu zaman hayvancılık ile göçebelilik birbiriyle karıştırılmaktadır (Çakır, 1989: 41). “Oysa, ekonomik bir amaca dayanmaksızın, düzenli aralıklarla bir grup alışkanlığını sürdüren Çingenelerin göçebeliği ile geçimini hayvancılıktan sağlayan göçerlerin yaşantısı arasında zorunlu bir ilişki yoktur. Bunlar birbirinden ayrı yapıda ve özellikte olgulardır.” (Çakır, 1989;41).

Türkiye’de ve özeldede Doğu Anadolu Bölgesi’nde geleneksel göçerlik, hem ekonomik bir faaliyet hem de bu faaliyet odaklı olarak gerçekleşen bir yaşam tarzı (sosyal yapı)dır. Bu yönüyle geleneksel göçerler, örgütlenmiş/toplumsal gruplar veya bütünleşmiş mikro düzeyde yapılar olarak tanımlanabilir.

Geleneksel dönemde, merkezi yönetimlerin, göçer aşiretlerin hareketliliklerini kontrol altına almak, denetlenmek ve göçer aşiretleri yerleşik hayata geçirmek için, zaman zaman çeşitli tedbirlere başvurdukları tarihi kaynaklarda yer almaktadır (BOA/Başbakanlık Osmanlı Arşivi). Bu yöndeki çabalar, Osmanlı İmparatorluğu döneminde başlamakta ve Cumhuriyet kurulduktan sonra da artarak devam etmektedir. Fakat, bütün baskı ve zorlamalara rağmen, merkezi yönetimlerin, göçerleri yerleşik hayata geçirmede başarı olamadıkları anlaşılmaktadır.

Modern dönemde, toplumun modernleşmesi ve kentleşme sürecinde ise, bir ekonomik faaliyet olarak göçerlik, büyük oranda terk edilmiş ve toplumsal yapı anlayışı da çöküşle son bulmuştur. Son yıllarda, göçerlik faaliyetini tercih edenlerin sayısında bir artış, göçerlik alanında bir canlanma gözlenmektedir. Ancak, bu canlılık, geleneksel göçerliğin yeniden ihyası, nostalji yaşamak ve doğal olana dönüş öğelerini içermesine rağmen, bir çok yönden geleneksel göçerlikten farklılaşmış durumdadır. Bazı özelliklerinden dolayı göçerliğin bu yeni şekli, modern göçerlik ya da göçerliğin modernleşmiş tarzı olarak tanımlanabilir.

Modernleşme sürecinde göçerlik alanında; başta göçerliğin amacı, kullanılan araçlar, sosyal ilişki biçimi olmak üzere pek çok hususta köklü değişimler ortaya çıkmıştır. Modern göçerliğin en belirgin sosyolojik özelliği, ekonomik bir faaliyet olmasına rağmen, geleneksel göçerliğin aksine, bir yaşam biçimi olmamasıdır.

Ortaya çıkan farklılıklara rağmen her iki göçerlik tarzının da ortak özelliği ise bu faaliyetin, göçerin/insanın, doğa ve hayvanla (koyunla) kurduğu ilişkiye dayanmasıdır. Başka bir ifadeyle, farklı biçimleri olsa da temelde göçerlik; insanın, doğanın dilini ve hayvanların ihtiyaçlarını bilmesine bağlıdır.

Geleneksel ve modern göçerlik aynı temel prensibe dayansalar da, bu faaliyetin, gelenekselden modernizme geçişte köklü bir değişim geçirdiği gözlenmektedir. Her değişim gibi, bu alandaki değişim ve sonuçları da sosyolojik bir bakışla ele alındığında dikkat çekici verilere ulaşmamızı sağlayacaktır.

Çalışmanın öncelikli amacı, sahada yapılan gözlem ve görüşmelerden elde edilen verilerin analizinden hareketle, göçerlik alanında yaşanan değişimin sonucu olarak ortaya çıkan modern göçerliği anlamak ve açıklamaktır. Ancak, zaman zaman göçerliğin mevcut durumunun daha iyi anlaşılması için geleneksel göçerlikle karşılaştırmalar da yapılmaktadır.

Makalede, önce çalışmanın evreni, konusu, amacı, varsayımları ve kavramsal çerçevesi verilmektedir. Daha sonra, bölgenin coğrafi özellikleri ve coğrafi potansiyeli ele alınmaktadır. Buna bağlı olarak, coğrafyanın kaynaklık ettiği geleneksel göçerlik türleri, geleneksel göçerlik ile modern göçerliğin ortak özellikleri ve geleneksel göçerliğin modern göçerlikle farkları verilmektedir. Daha sonra, modern göçerliğin bir bütün olarak anlaşılması için, mevcut göçerlik tarzının tüm aşamaları sahada elde edilen verilerle tartışılmaktadır. Çalışma, değerlendirme ve önerileri de içeren sonuç bölümü ve kaynakçayla sona ermektedir.

Çalışmanın Evreni: Doğu Anadolu Bölgesi'ndeki göçer topluluklardır. Bu topluluklardan, Bingöl–Elazığ / Karakoçan sınırını güzergah olarak kullanan göçerler örneklem olarak belirlenmiştir.

Bu çalışmada, ilkbahar 2012, ilkbahar 2015 yılları arasında Bingöl – Elazığ / Karakoçan sınırında göçerlik faaliyetini sürdürenlerle yapılan gözlem ve görüşmelerden elde edilen veriler esas alınmıştır. Yapılan görüşmelerde, derinlemesine ve ayrıntılı bilgi toplamak istenen özel durumlarda kullanılan (Gökçe, 2012: 88) görüşme anahtarı kullanılmıştır. Görüşmelerde, ses kaydı yapılmış ve fotoğraflar çekilmiştir.

Çalışmanın Konusu ve Amacı: Sahip olduğu coğrafi potansiyelinden dolayı, yaşadığımız asra kadar hayvancılığa bağlı göçerlik faaliyeti, Türkiye'nin Doğu Anadolu Bölgesi'nin, temel geçim kaynaklarından biri olmuştur.

Günümüzde ise, bir ekonomik faaliyet olarak az sayıda aile tarafından sürdürülen göçebeliliğin niteliği, amacı, araçları ve buna bağlı olarak şekillenen sosyal yapının sosyolojik nitelikleri büyük oranda değişmiştir. Artık göçebelilik; aşirete bağlılığı ön planda tutan bir topluluk faaliyeti olmaktan çok, üyeleri çeşitli kademelerde eğitime sahip, sadece ailenin ihtiyaçları için değil, aynı zamanda piyasa için de ekonomik faaliyette bulunan az sayıda ailenin tercihi olarak sürdürülmektedir.

Çalışmanın konusu, bölgede ortaya çıkan bu modern göçebelilik tarzını anlamak ve açıklamaktır. Amacı ise, bölgedeki göçerler örneğinden hareketle, bir yapının gelenekselden moderne yaşadığı değişimin sonucunda ortaya çıkan yeni formunu anlamaktır. Bir diğer amacı da, toplumsal değişim ve dönüşüm olgusunun daha iyi anlaşılmasına ve bu konudaki literatürün geliştirilmesine katkıda bulunmaktır.

Araştırmanın Kavramsal Çerçevesi

Modern göçerlikle ilgili olarak sahadan elde edilen verilerin değerlendirilmesi için, öncelikle açıklanması gereken kavramlar göçer, göçerlik, sürü, yayla, kışlak, coğrafi potansiyel ve toplumsal değişimdir. Bu kavramların her biri ve birbirleriyle ilişkileriyle ilgili olarak geniş bir literatür mevcuttur. Mevcut literatürün değerlendirilmesi, bu çalışmanın kapsamını aşacağından, modern göçerliğin daha iyi anlaşılması amacıyla bu kavramların kısaca birer tanımları verilmektedir.

Göçer-Göçebe / Göçerler: Göçerlik faaliyetini gerçekleştiren kişidir. Göçerler, bölgenin coğrafi potansiyelinden yararlanmak amacıyla sürü besleyen ve üyelerinin temel ihtiyaçlarını bu yolla karşılayan topluluklardır. Eyüboğlu, göçebe kelimesi köçer-oba'dan türediğini, köçeroba-köçebe/göçebe olarak kullanıldığını belirtmektedir. (Eyüboğlu 1988; 285).

Geleneksel dönemde göçer, “değişik şartlara bağlı olarak belli bir yöre içinde çadır, hayvan ve öteki araçlarla yer değiştiren, yerleşik olmayan (kimse veya topluluk)” (tdk.gov.tr) olarak tanımlanmaktadır. Modern dönemde ise göçerlerin aileleri yerleşik durumdadır.

Göçerlik: Geleneksel toplumun hayvancılığa dayalı bir alt formudur. “Coğrafya bakımından göçebelik [göçerlik] hayvan besleme tarzının bir neticesidir” (Alagöz,1938:15). Göçerlik, bölgenin coğrafi potansiyeline ve iklimine, dönemin sosyal ve siyasal koşullarına bağlı olarak sürdürülen ve yine bu faktörlere bağlı olarak değişen bir faaliyettir.

Sürü: Birden fazla hayvanın bir arada olmasına denir. Bu çalışmada sürü ifadesiyle, bir ailenin geçimini temin etmek için beslediği koyun sayısı dile getirilmektedir.

Yayla: Sözlükte yayla kelimesi ile “coğrafya Akarsularla derin bir biçimde yarılmış, parçalanmış, üzerinde düzlüklerin belirgin olarak bulunduğu, deniz yüzeyinden yüksek yeryüzü parçası” (tdk.gov.tr) ifade edilmektedir. Başka bir tanımla ise, “dağlık, yüksek bölgelerde, kışın hayat şartları güç olduğu için boş bırakılan, yazın havası iyi ve serin olan, hayvan otlatma veya dinlenme yeri” (tdk.gov.tr) şeklindedir.

Alagöz (1938;38)’e göre ise yayla, “koyun ve keçiden başka hayvanların faydalanamayacağı ve kafi derecede verimli ziraatın yapılamayacağı sahalardır”dır.

Kışlak: Kışın barınılan yer, göçebe oymakların hayvanlarıyla birlikte yayladan inip konakladıkları yerdir (tdk.gov.tr).

Coğrafi potansiyel: Bölgenin, göçerlik faaliyetinin sürdürmelerini mümkün ve verimli kılan, iklim koşulları, bitki örtüsü, su kaynakları ve havası gibi doğal özellikleridir.

Toplumsal değişim: Toplumsal değişim, genelde toplumun yapısında, özelde ise, kurumlar ve sosyal ilişkiler başta olmak üzere yapıyı oluşturan öğelerde izlenebilen ve gözlenebilen bir değişimdir (Doğan, 1995: 178-180). Değişimin yönü ve hızı toplumdaki farklılıklar gösterse de, toplumların değiştiği gerçeği, tüm toplumların en belirgin “karakteristiğidir” (Dönmezer, 1982: 428).

Toplumsal yapıdaki her değişim, toplumsal değişim olarak değerlendirilmez. Bundan dolayı, “moda gibi değişerek tekrarlanan ve değişmesi beklenen hususlar, sosyal değişim sayılmaz” (Dönmezer, 1982: 428). Toplumsal/sosyal değişim olarak değerlendirilen durumlar, bazı ilkelere bağlı olarak gerçekleşmekte ve belli özellikleri taşımaktadır. Kongar (2012: 431), Kıray’ın toplumsal yapıda değişim hakkında belirlediği temel ilkeleri şöyle maddeleştirmektedir: “1. Toplumsal yapının öğeleri birbirine bağlı olduğu için, değişim rastgele olmaz. 2. Toplumsal yapının bazı öğelerinin değişmesi öteki öğeleri de etkiler. 3. Bir öğenin değişmesi tüm toplumsal yapıyı değiştirir. 4. Toplumsal yapının bütün öğeleri aynı hız ve miktarda değişmediği için aralarında boşluklar olur. 5. Değişimin meydana gelmesi, toplumsal yapının iç değişim oluşumları ile birlikte her zaman denge kurma mekanizmaları halinde belirir.”

Sosyal değişim kavramını tanımlayan ve sınırlarını belirleyen özellikler ise, zaman dilimine endeksli, kesintisizlik ve kolektif olması şeklinde belirlenmektedir. Değişimin, bir zaman dilimine endeksli olmasını, yani bir referans noktasıyla belirlenebilir olmasını, kesintisiz olması, bir sürekliliğinin bulunmasını ve kolektif olması, aile, cemaat, eğitim, ekonomi gibi kalıcı birliktelikleri ifade eden grup veya kurumlar bazında ortaya çıkmasını ifade etmektedir. (Arslantürk ve Amman, 2013: 406).

Bu tespitler esas alındığında, toplumsal/sosyal değişimin; toplumların temel özelliklerinden biri olduğu gibi, bazı ilkelere bağlı olarak gerçekleştiği ve belli niteliklerinin olduğu anlaşılmaktadır. Ancak, değişim söz konusu olduğunda vurgulanması gereken önemli noktalardan biri de, Giddins (2000: 14)’in de belirttiği gibi, “Modernliğin sonucunda ortaya

çıkan yaşam tarzları bizi geleneksel toplumsal düzen türlerinin *tamamından* eşi görülmedik bir biçimde sökü� çıkarmıştır. Modernliğin getirdiği dönüşümler hem yaygınlıkları hem de yoğunlukları bakımından önceki dönemlere özgü değişim biçimlerinin çoğundan daha etkilidirler.” Bu tespitler, çalışmanın konusunu oluşturan göçerlerin, modernleşmeyle birlikte yaşadığı köklü değişim için de geçerlidir. Bu tespitten hareketle, a) Doğu Anadolu Bölgesi’nde sürdürülen modern göçerlik tarzı, geleneksel göçerlikten hangi açılardan farklılaşmıştır? b) modern göçerlik bağlamında yeniden göçerlik faaliyetine başlayanlar, aileden göçerlik geçmişi ve bu faaliyetle ilgili tecrübesi olanlar mıdır? c) bölgede göçerliğin sürdürülmesinde, bölgenin coğrafi imkanlarının etkisi var mıdır? d) yetkililerin göçerlik faaliyetine ve bu faaliyeti gerçekleştirenlere bakışı olumlu yönde değişmekte midir? sorularına cevaplar aranmaktadır.

1. BÖLÜM

Göçerlerin, gelenekselden moderne geçişte yaşadığı değişim ve bu süreçte ortaya çıkan modern göçerliğin şekillenmesi, birçok faktörün etkisiyle gerçekleşmiştir. Bu faktörlerin tespiti ve etki düzeyleri, başka bir çalışmanın konusu olabilecek niteliktedir. Bundan dolayı, tüm faktörler yerine, çalışmanın bu aşamasında, geleneksel ve modern göçerlik anlayışlarının ana kaynağı olan bölgenin coğrafi potansiyeli üzerinde durulacaktır. Çünkü, konuyla ilgili verilerin sosyolojik bir bakışla değerlendirilmesinin, ancak, bölgenin coğrafi özelliklerinin bu olgu üzerindeki etkisinin bilinmesiyle mümkün olduğu anlaşılmaktadır. Bir bölgenin coğrafi potansiyelinin, o bölgede yaşayan insanlara ne gibi olanaklar tanıdığı veya bundan sonra ne gibi olanaklar tanıyabileceği hususları önemli (Tunçdilek, 1978;51) olduğu kadar, bu olanakları tanıyan coğrafyanın genel özelliklerini ve potansiyellerini bilmek de önemlidir. Çünkü, bölgenin coğrafi özelliklerini ve bu özelliklerin sonucu olarak ortaya çıkan coğrafi potansiyeli bilmeden, neden göçerliğin bu bölgede yaşayan toplumların temel geçim kaynağı olduğunu, göçerliğe dayalı kültürel mirasın kaynaklarının neler olduğunu, bölgede göçerlik, geçen yüz yılın son çeyreğinde ekonomik faaliyet olarak büyük oranda terk edilmesine ve göçerliğin toplumsal yapı anlayışı da çöküşle son bulmasına rağmen, neden son birkaç yıldır modern göçerlik şeklinde yeniden başladığını, sosyolojik olarak anlamak ve temellendirmek mümkün olmayacaktır.

1.1. Doğu Anadolu Bölgesi’nin Genel Özellikleri ve Coğrafi Potansiyeli

Doğu Anadolu Bölgesi’nde göçerlik, bölgenin coğrafi potansiyelinin sunduğu imkanlardan “yararlanmak” amacıyla ortaya çıkmış ve asırlardır sürdürülmektedir. Bu yararlanma çabasının sonucu olarak; hayvanları evcilleştirmek, sürü beslemek, insan ve hayvan gücünden yararlanmak, organizasyonlar kurmak, bu amaçla sosyal örgütlenme biçimleri meydana getirmek ve bunları bir kültürel miras olarak kuşaktan kuşağa aktarmak gerçekleşmiştir.

Doğu Anadolu bölgesinde, 1990’lara kadar insanların başlıca geçim kaynağının tarım ve hayvancılık; yaygın olan sosyolojik yapının ise aşiret sistemi olması bölgenin coğrafi koşullarının bir sonucudur.

1.2. Doğu Anadolu Bölgesi

Doğu Anadolu Bölgesi’nin önemli yeryüzü şekillerini gösteren aşağıdaki haritada da görüldüğü gibi, bölge dört bölüme ayrılmıştır. Bunlar: 1. Bitlis-Hakkari Toroslari bölümü, 2. Yukarı Murat-Van bölümü, 3. Kars-Erzurum bölümü, 4. Orta Fırat bölümü.

Doğu Anadolu Bölgesi fiziki haritası

Doğu Anadolu Bölgesi, 164.000 km² lik bir alanla Türkiye yüz ölçümünün % 21'ini oluşturmaktadır. Bu özelliğiyle yüz ölçümü en büyük olan bölgedir. Bu bölgenin diğer bir özelliği de diğer bölgelere kıyasla büyük ortalama yükseltiye sahip olmasıdır.

Doğu Anadolu Bölgesi'ne coğrafi özelliğini veren temel hususların başında; yüksekliğin fazlalığı (Yücel,1987;123), bu yüksekliklerin, çoğunlukla 2000 metrenin üstünde uzanan geniş düzlüklerle kaplı olması ve yer yer nispeten “dar depresyonlar veya yüksek dağ sıraları ile” (Erinç, 1953: 4) kesintiye uğramasıdır. Bu özelliklerinin sonucu olarak bölgede, yüksek dağ sıraları arasında bulunan düz, alçak akarsu vadileri ve ovalardan oluşan jeomorfolojik unsurlar, farklı bir eko-sistem meydana getirmektedirler.

Bölge, coğrafi konumu nedeniyle denizlerin etki alanında uzaktır. Bölgede kışlar bilhassa çok uzun ve karlı, yaz mevsimi ise çok kısa olmakla beraber, oldukça sıcaktır. Genellikle, yıllık sıcaklık farkları 25 dereceden fazladır (Erinç, 1953: 20; Yalçın,1986: 5).

Tunçdilek (1978: 54), hayvancılığa dayanan göçebeliğin, coğrafi faktörlerin bir sonucu olarak ortaya çıktığını şöyle temellendirmektedir:

“Türkiye’de bio-klimatik faktörlerin her biri yükselti kademesi üzerinde bitkilerin yeşerme ve kuruma (tenebbüd = bitkilenme) devrelerinin ayrı olması, çeşitli yükselti zonlarını kapsayan doğanın farklı karakteri, bu ortam koşulları üzerinde tam nomadizme dayanan bir hayvancılığın gelişmesine yol açmıştır. Özellikle Doğu Anadolu’da, daha batıda Toros dağlık kültesinde ve Türkiye’nin diğer dağlık sahalarında alt zonla üst zon arasında cereyan eden bir hayvancılık uğraşısı doğmuştur.” Bu ortak özelliğe karşın Doğu Anadolu Bölgesi’nde hayvancılığın temel geçim kaynağı olmasının nedeni, Doğu Anadolu’nun çok dar olan alt zonu – kısa tenebbüd devresine rağmen- oldukça çeşitli kültür zonu olmasıdır. “Alt zon ile yukarı zon değişik tabiatlı otsu bitkilerin gelişme sahası olduğundan, bu sahadaki ortam koşulları, bu iki zonda yaşayan Doğu Anadolu insanını, bütün tarih çağları içinde, değişmez biçimde hayvancılık ekonomisinin uygulayıcıları haline getirmesinin nedenlerini daha iyi anlatmış olur.” (Tunçdilek, 1978: 43)

Doğu Anadolu Bölgesi’nin yaz aylarında sahip olduğu “ılık bir hava, bol yeşil ot örtüsü hayvancılık için en büyük potansiyel olarak belirir” (Tunçdilek, 1978: 47). “Bu potansiyele bağlı olarak sürüler ve onların bakıcıları ağır bir tempo ile üst zona tırmanmaya başlar; ve yeni açılan bu ortamdan bütün yaz boyunca yeterince yararlanırlar. Ancak güz sonlarında yaylaların tekrar kar ile örtülmeğe başlamasıyla bu potansiyel giderek kendini yitirirken, güz yağışları ile alt zonda yeni yetişen otsu örtü, hayvanları yeniden alt zona çeker.

Böylece hayvancılık uğraşısı, doğa koşullarına uygun düşecek biçimde organize olmuş ve doğal salınımına ayak uydurmuş olur.” (Tunçdilek,1978: 47)

Doğu Anadolu Bölgesi'nin engebeli topografyasının, göçerler toplulukları için uygun olan, oldukça farklı bir yaşam alanı sunduğu anlaşılmaktadır. Ancak, bu yaşam alanı; iklimi, bitki örtüsü, kaynak suları, geniş çayır ve meralarıyla bölgeyi yazın göçerlik için daha uygun hale getirirken, kışın şiddetli ve uzun geçmesiyle hayvanları beslemede sıkıntıların yaşanmasına neden olmaktadır (Yalçın, 1986). Bundan dolayı göçerler, kışın daha kısa sürdüğü ve kışı az masrafla geçirmenin mümkün olduğu bölgenin alt kesimlerine veya Güneydoğu Anadolu illerine gitmeyi tercih etmektedirler.

2. BÖLÜM

Doğu Anadolu Bölgesi'nin coğrafi potansiyelinin, bu bölgenin önemli bir kısmında, tarihin bilinen ilk dönemlerinden beri, insanların göçerlik faaliyetinde bulunmalarını sağladığı anlaşılmaktadır. Ve zamanla, hayvancılığın tarımla birlikte sürdürülmesinin bir sonucu olarak, farklı göçebelik türleri ortaya çıkmıştır.

2.1. Geleneksel Göçerlik Türleri

Çalışmanın evrenini oluşturan Doğu Anadolu Bölgesi'nde göçebelik faaliyetini sürdüren topluluklar şöyle sınıflandırılmaktadır:

- a) **Gerçek/Tam göçebelik (Nomads-Koçer):** Yalnızca küçükbaş hayvancılıkla uğraşır. Tarımla uğraşmayan ve yerleşik hayata geçmemiş topluluklardır. Sabit bir konuta sahip değildirler ve tüm yaşamları çadırda geçmektedir.
- b) **Yarı göçebelik (Terîn çıyan):** Küçükbaş hayvancılık ön planda olsa da, toprak mülkiyeti, sabit konutları olan, aynı zamanda tarımla da uğraşan topluluklardır. Bu göçer grubu, yazı yüksek bölgelerde, kışı ise yerleşik oldukları nispeten daha sıcak olan alt bölgelerde geçirmektedirler.
- c) **Yaylacılık (Terîn aran):** Yarı göçebelik için geçerli olan özellikler, yaylacılık yapanlar için de geçerlidir. Ararındaki en temel fark, sürünün köyün merasının dışına götürülmemesi, bunun yerine köyün tarım yapılmayan merasında otlatılması ve buraya yakın yapılan geçici barınaklarda (hol-holik) ailenin bir arada kalması ve tarım ile hayvancılığın birlikte sürdürülmesidir.
- d) **Transhumance:** Ailenin tüm bireylerin katılmadığı, çobanlar ya da ailenin erkekleri tarafından gerçekleştirilen hayvan göçüdür.

2.2. Modern Göçerliğin Geleneksel Göçerlikten Farkları

Bu çalışma kapsamında yapılan gözlem ve görüşmeler, bölgede, gerçek göçebeliliğin tamamen, yaylacılığın ise kısmen terk edildiği, modern göçerlikle birlikte, yarı göçerlik ve transhumans göçerlik türlerinin sürdürüldüğü saptanmıştır. Ancak, günümüzde sürdürülen bu iki göçerlik türünün de geleneksel birçok özelliklerini kaybettikleri ve birçoğunun da farklılaştığı, artık yeni bir tarzla sürdürüldükleri anlaşılmıştır. Bölgede, göçerlik olgusunun yaşadığı büyük değişime rağmen, modern göçerlikte geleneksel göçerliğin bazı özellikleri geçerliliğini korumaktadır.

2.2.1. Geleneksel göçerlik anlayışıyla modern göçerlik anlayışının;

Ortak özellikleri:

- a) Koyun sürüsünü beslemeye dayanması,
- b) Yayla ve kışlak arasında sürdürülmesi,
- c) Tabiatın dilini ve koyunların ihtiyaçlarını bilmeyi gerektirmesi,

- d) Aile üyelerinin katılımıyla gerçekleştirilmesi,
- e) Yaşa ve cinsiyete dayalı bir işbölümünün olması,
- f) Otoritenin yaşa ve cinsiyete göre belirlenmesi,
- g) Kışlak ve yayla arasında yapılan yolculukta karşılaşılanlar; aile üyelerinin ihtiyaçlarının karşılanması, meranın ve kışlağın kiralınması, kışın hayvanların yiyeceklerinin temini, ürünlerin değerlendirilmesi, çobanla ve aile bireyleriyle ilişkilerin yürütülmesi vb konular için sosyal çevreyi bilmeyi gerektirmesi.

Farklılıkları

Geleneksel Göçerlik	Modern Göçerlik
1. Göçerlik bir zorunluluktur.	1. Göçerlik bir tercihtir.
2. Göçerlik, hem bir ekonomik faaliyet hem de bir yaşam tarzıdır.	2. Göçerlik, öncelikle piyasa için üretim yapmayı hedefleyen bir ekonomik faaliyettir, ancak bir yaşam tarzı değildir.
3. Faaliyetin öncelikli amacı aile bireylerinin ihtiyacını karşılamaktır.	3. Faaliyetin öncelikli amacı kâr elde etmektir.
4. Sadece insan ve hayvan gücünden yararlanılmaktadır.	4. İnsan ve hayvan gücüyle birlikte çeşitli araçlardan (kamyon, traktör, otomobil vb.) da yararlanılmaktadır.
5. Alenin tüm bireyleri, göçerlik faaliyetinin tüm aşamalarına katılmaktadırlar.	5. Ailenin tamamı sadece yayla aşamasına katılmaktadır.
6. Göçerlerin sosyal örgütlenme biçimi aşirettir ve aşiret ilişkisi belirleyicidir.	6. Aşiret sistemi etkisini kaybetmiştir. Aşiretin yerini genellikle geniş aile, bazı örneklerde ise çekirdek aile almıştır.
7. Göçerlik faaliyetinde bulunanların resmi kayıtları yoktur ve dolayısıyla resmîyetin gerektirdiği sorumlulukları yerine getirmiyor ve haklardan yararlanmıyorlar.	7. Göçerlik, kentle etkileşim içinde sürdürülen bir faaliyettir. Modern göçerler; nüfusa kayıt olmak, resmi nikah kıymak, askerlik yapmak, seçme ve seçilme haklarını kullanmak gibi kentlilere özgü haklardan yararlanmakta ve sorumluluklarını yerine getirmektedirler.
8. Göçerler, resmi eğitim almadıkları gibi okur-yazar da değildirler.	8. Göçer grupların üyeleri çeşitli kademelerde eğitim alanlardan oluşmakta, okur-yazar oranı yükselmekte ve göçerlik, eğitimle elde edilen statülerin dışındaki statülerin alternatifini olarak tercih edilmektedir.

3. BÖLÜM

Bölgede yürütülen göçerlik faaliyetinin; amacı, araçları, imkanları, sürdürme biçimi ve tercih etme nedeni esas alındığında, geleneksel göçerlikten birçok açıdan farklılaştığı görülmektedir. Ortaya çıkan bu yeni göçerlik tarzı modern göçerlik olarak kavramlaştırılabilir.

3.1. Modern Göçerliğin Aşamaları

Geleneksel göçerlikte olduğu gibi modern göçerlikte de, göçerler, sürünün ihtiyacına göre, yayla ile kışlak arasında, aynı güzergahı kullanılarak, yılın belli zamanlarında yer değiştirmektedirler. Bu yer değiştirmelerde, göçerlerin, nerede ne kadar kalacakları ve ne zaman nerede olmaları gerektiği, birbirleriyle bağlantılı olan bölgenin iklim koşulları ve coğrafi potansiyeline bağlı olarak belirlenmektedir.

Bölgedeki göçerler, yayla olarak, Bingöl ve Erzurum'un yüksek yerlerini; kışlak olarak da, Doğu Anadolu'da Elazığ'ın ve Tunceli'nin Elazığ'a komşusu olan köylerini ya da Urfa başta olmak üzere Güneydoğu illerinin kırsalını tercih etmektedirler. Bir göçer (Erkek, 26 yaşında, bekar) bu durumu şöyle ifade etmektedir: “Kışı, Urfa'da köy merası kiralararak geçiriyoruz; yazı, Erzurum veya Bingöl'de yayla kiralararak geçiriyoruz.”

Göçerlerin yaşamının, sıcak ve alçak yerler ile yüksel ve serin yerler arasında, mevsimlerin değişmesine bağlı olarak sürekli tekrarlanan yer değiştirmelerle geçtiği anlaşılmaktadır. Göçerlerin yaşamını farklı ve ilginç kılan, bu dinamik yaşamın her mevsim tekrarlanması, bu aşamaların her birinin diğerinden farklı özelliklere sahip olması, farklı ilişkiler ve faaliyetler gerektirmesidir. Bununla birlikte, sürekli tekrarlanan hareketliliğe rağmen, göçerlerin yaşamında dinamik öğelerin yanında değişmeyen unsurların da var olmasıdır. Dinamik yapı, değişen ve değişmeyen öğeleriyle göçerlerin hayatı, “göçerler, basit bir örgütsel yapıya, fakat karmaşık sosyal ilişkiler ağına sahiptirler.” tespitini doğrulamaktadır. Sonuç olarak, göçerlerin hareketli yaşamını mümkün ve gerekli kılan, sürünün ihtiyacı ve coğrafi farklılıklardır. Göçerlerin ekonomik ve kültürel hayatı da buna bağlı olarak şekillenmektedir.

Bu tespitler, göçerlerin yaşamının; kışlakta, yaylada ve ikisi arasında gidiş ve dönüş yolunda olmak üzere dört farklı aşamada, fakat bir bütünlük içinde ele alınması gerektiğini ortaya koymaktadır.

Bölgede göçerliğin, aynı güzergahta değişen iklim koşullarına göre, döngüsel olarak tekrarlanan dört farklı aşamada gerçekleştirildiği anlaşılmaktadır. Bu aşamaların modern göçerlikte nasıl gerçekleştirildiğinin tespit ve tahlil edilmesiyle, hem göçerliğin gelenekselden moderne yaşadığı değişim anlamak hem de modern göçerliği bir bütün olarak kavramak mümkün olacaktır.

3.1.1 Göçerliğin Yayla Aşaması

Sürüsü olan ailelerin, yaz aylarını yaylada geçirmeleri a) yüksek verim elde etmek, b) sıcak havalardan dolayı hayvanların hastalanmaları ve çok sayıda hayvanın telef olması korkusu ve c) sürüyü yaylaya götürmenin göçerler arasında bir prestij olarak kabul edilmesi gibi nedenlerle açıklanmaktadır.

Göçerler, yüksek verim elde etmek amacıyla, tarıma elverişli olmayan alanların bitki örtüsünden, su ve havasından sürülerinin yararlanmasını sağlamak ve bunun sonucunda yüksek verim elde etmek amacıyla yaylalara çıkmaktadırlar. Yüksek verim elde etmek amacını da doğrudan etkileyen bir faktör de, sürü için yazın yaylaya gitmenin bir zorunluluk olmasıdır. Bu durumu, bir göçer, (erkek, 70 yaşında, 2015'te, Bingöl/Yoçatı'da görüşüldü), şöyle dile getirmektedir: “Peze mın (sürüm), şimdi Karakoçan'ın bir köyüne ait merada. Bulduğu yerde ot da çok. Fakat, yazın orası çok sıcak olur. Hayvanlar hastalanır, zayıf kalır ve bekli de birçoğu ölür. Onun için yüksek yerlerde, yazı geçireceğim bir mera arıyorum.”

Yazın sürüyü yaylaya götürmenin, yapılan gözlem ve görüşmelerde hemen fark edilmeyen, ancak elde edilen verilerin dikkatli bir şekilde tahlil edilmesiyle ulaşılan, örtük bir nedenin de olduğu saptandı. Bu örtük neden, sürüsünü yazın yaylaya götüremeyen sürü

sahiplerinin küçümsenmesidir. Bu yöndeki tavır ve ifadelerden, bölgedeki göçerler arasında, sürüyü, yazın yaylaya götürmenin, sürü sahipleri için bir prestij olarak kabul edildiği tespit edilmiştir.

Yaylada Bir Gün:

Modern göçerlik, daha çok ailenin erkek üyeleri tarafından yürütülmektedir. Bu yeni göçerlik tarzında, ailenin tüm üyeleri, faaliyetin sadece yaz mevsiminde gerçekleştirilen yayla aşamasına katılmaktadırlar. Ailenin tüm üyelerinin bir araya geldiği bu aşama, grubun sosyal bütünlüğü ve bu bütünlüğü sağlayan değerler, statüler, roller ve işbölümü gibi sosyolojik öğelerin ilişkilerinin anlaşılmasını sağlayacak veriler sunmaktadır. Bundan dolayı, bu başlık altında, bir örnek gruptan hareketle, önce günlük olarak yapılan işler ve kimlerin yaptıkları verilmektedir. Daha sonra, grubun sosyal ilişkilerinin kısa bir çözümlemesi yapılmaktadır.

Aileden göçer olan, ancak göçerliğe, on yıl ara verdikten sonra tekrar başlayan iki kardeşin eşleri, çocukları, anneleri ve çobanları ile yaylada sürdürdükleri göçerlik faaliyetlerini örneklem olarak aldık. Bu göçer grubu; göçerliğe yeniden başladıkları ve göçerliği bir zorunluluk olarak değil, bir tercih olarak seçtikleri için modern göçerliğin niteliklerine sahip iyi bir örnek oldukları için tercih edilmiştir. Örnek aldığımız göçer grup on kişiden oluşmaktadır. Bu grubun üyelerinin yaş ve cinsiyete göre dağılımı ise şöyledir:

Birinci çift: Erkek 40, kadın 41 yaşındadır. Bu çiftin, biri kız ikisi erkek üç çocuğu vardır. Lise öğrencisi kızları 17, lise öğrencisi erkek çocukları 16, ortaokul öğrencisi erkek çocukları ise 13 yaşındadır.

İkinci çift: Erkek 25, kadın 24 yaşındadır. Bu çiftin 3 yaşında erkek çocukları vardır.

Anneleri 68 yaşında, çoban ise 38 yaşındadır.

Örneklemimizde; üç yetişkin erkek, üç kadın, dört de çocuk toplam on kişi vardır. göçerliğin yayla aşamasını, tek direkli üç çadırdaki sürdürmektedirler. Çadırlardan birinde büyük kardeş, annesi ve ailesi, diğerinde ise küçük kardeş, eşi ve çocuğu yaşamaktadır. Üçüncü çadır ise peynir, tulum peyniri, çökelek, yoğurt gibi ürünleri yapmak ve saklamak için kullanılmaktadırlar. Çadır odaklı olarak sürdürülen yaylada bir günleri şu faaliyetlerle geçmektedir:

Sabahları, peynir tartılıp torbalara konuluyor ve çerçiye veriliyor. Saat yedide koyunlar çadıra yakın bir noktaya getiriliyor ve kadınlar koyunları sağıyor ve bu sürede koyunlar dinleniyor. Koyunları sağma işi bittikten sonra kahvaltı yapılıyor.

Kahvaltıdan sonra, büyük erkek çocuk kuzuları yayıyor. Bu sırada, koyunlar dinlenirken, büyük ağabey ve kardeşi kendi çadırlarında uyuyorlar. Çoban da çadırın dışında, kepenegin (keçeden yapılmış) içinde uyuyor. Saat birde, öğlen vakti koyunları evin diğer iki çocuğu (abla ve küçük kardeş) yayıyor. Bu sürede kadınlar çeşmeden su almaya gidiyorlar. Akşamüzeri koyunlar tekrar çadıra yakın bir yere getiriliyor ve sağılıyorlar. Koyunları sağma işlemi bittikten sonra büyük ağabey koyunları çadırdan uzak, gündüz çocukların götüremedikleri yerlerde otlatmak üzere götürüyor.

Koyunlar götürüldükten sonra kuzulara besin takviyesi olarak bir miktar arpa veriliyor. Gece kuzulara çoban ile küçük kardeş çobanlık yapıyor, fakat yatma vaktinde küçük kardeş eve gelip çadırında uyuyor. Zaten çobanda kuzuları koyunlar kadar, çadırdan uzak mesafelere götürmüyor.

Gece; birinci çadırdaki, küçük kardeşin çadırında kendisi, eşi ve oğlu; ikinci çadırdaki, ağabeyin çadırında, eşi, kızı ve iki oğlu ve babaanne yatıyor.

Bu göçer grubunun duman, çomar ve gurce adını verdikleri üç de köpekleri var. Duman, gece çadırın yanında kalıyor. Çomar ve gurce koyun sürüsüyle birlikte gidiyor. Eşek ise daha çok su taşıma işinde kullanılıyor.

Yaylada, yılda bir defaya mahsus olarak yapılan, göçer erkeklerin yaptığı en zahmet iş olarak tanımlanan faaliyet ise koyunları kırmaktır.

Kardeşlerin eşleri akrabadır ve eşler daha çok akrabalar arasından (endogami) seçiliyor. Yapılan görüşmede, topluluk üyeleri arasından “okuyanların eş seçimine müdahale edilmediği, fakat okumayan bireylerin eş seçimine müdahale edildiği, hatta evlenecek kişilerin yerine kararlar verildiği” dile getirildi. Böyle davranılmanın nedeni sorulduğunda ise, “okuyan zaten bu işi yapmayacak, kiminle istiyorsa evlensin. Ancak, okumayan, göçerlik yapacağına göre, seçtiği eşi ortamımızı ve koşulları bilmelidir. Bunun için de, seçilen eş ve eşlerin uyumu, huzuru sadece kendilerini değil bütün çadırları (göçer grubundaki herkesi) ilgilendirir” şeklinde açıklanmaktadır.

Bu aile göçerlik faaliyetini, az sayıda koyundan oluşan sürüleriyle, bir çobanın da yardımı ve aile bireylerinin dayanışmasıyla gerçekleştirmektedirler. Göçerlerde, grup üyeleri arasında sosyal dayanışmaya ve uyuma çok önem verdiği, buna karşılık bireysel taleplerin ve tercihlerin grubun bütünlüğüne yöneltmiş birer tehdit ve tehlike olarak algılandığı anlaşılmaktadır.

Göçerler arasında, yaşa ve cinsiyete dayalı bir iş bölümünün olduğu açıkça gözlenmektedir. Göçer gurubunda yer alan kadınların ve erkeklerin görev ve sorumlulukları çadırın içinde ve dışında yapılan işlere göre sınıflandırılmıştır. Erkekler; koyunları otlatmak ve kırmak, koyunların sağlıkları, güvenlikleri, ürünlerin satılması, aile bireylerinin ihtiyaçlarını temin etmek, sürünün ve aile bireylerinin güvenliğini sağlamak gibi çadır dışında yapılacak işlerden sorumludurlar. Kadınlar ise, ekmek pişirmek, yemek hazırlamak, koyun sağmak, süt süzmek, süt mayalamak, peynir mayalamak, su taşımak, çamaşır yıkamak gibi çadırda ve çadır çevresinde yapılacak işlerden sorumludurlar. Babaanne; küçük toruna bakmak, bununla birlikte, diğer torunlara ve gelinlerine hangi işi ne zaman ve nasıl yapmaları gerektiğini hatırlatmaktan ve yapılanları kontrol etmekten sorumludur

Cinsiyete dayalı bu işbölümünde erkek ve kadınlardan birinin diğerinin görevlerini, özellikle de erkeğin kadınların görevi kabul edilen işlerinden birini yapması durumunda, ayıplanmasına, kınanmasına ve grup içinde prestij kaybına uğramasına neden olmaktadır. Örneğin; erkeğin koyun sağması (berivan olması), ekmek pişirmesi, bulaşık yıkaması ayıp sayılan davranışlardır.

Göçerler arasında grubun en prestijli kişisi yaşlı erkek üyedir. Fakat, yaşlı kadınlar, erkeklerin karar alma süreçlerine katılabilmekte ve görüşlerini açıkça dile getirebilmektedir.

3.1.2. Göçerliğin Yaylaya Gidiş ve Kışlağa Dönüş Aşamaları.

Bölgede göçerlerin kışlaktan yaylaya gidiş hazırlıkları, karların erimesi, havaların ısınmasıyla; yayladan kışlağa dönüşleri ise havaların soğumasıyla başlamaktadır. Gidiş ve dönüşte aynı güzergah kullanılmasına rağmen, dönüş gidişten uzun sürmektedir. Göçer grubun yayla ve kışlak mesafesine göre bu süre değişebilmektedir. Bir göçer (26 yaşında, erkek, bekar), yolculukta geçirdikleri süreyi, kışlaktan yaylaya gidiş kırk gün, yayladan kışlağa dönüşü altmış gün, olarak belirtmektedir. Aynı göçer, gidiş ve dönüş arasındaki gün farkını, “yayladan kışlağa ne kadar geç dönersek, hayvanlar otlaklardan ne kadar çok istifade ederlerse, bizim için o kadar karlı olur” gerekçesiyle açıklamaktadır.

Yapılan görüşmelerde göçerin bu yolculukta kullandıkları güzergah üzerindeki tüm noktaların hem coğrafi hem de sosyal özelliklerini çok iyi bildikleri ortaya çıkmıştır. Hangi gün nereye varılacağı, varılan yerin yer şekli, bitki örtüsü, su kaynağı ve o bölgeye yakın köylerde yaşayan insanların özelliklerini bilmektedirler. Bu yolculukta bir sonraki konaklama yeri, koyunların bir günde yürüyebilecekleri mesafeye göre belirlenmiştir.

Geleneksel göçerlik döneminin gerçek/tam göçerlik ve yarı göçerlik türlerinde aile yayla ve kışlak arasında yapılan yolculukta sürüye eşlik etmekten; modern göçerlikte, aile yolculuğa eşlik etmiyor. Bir göçer (erkek, 30 yaşlarında, evli), “ailem Kovancılar’da (Elazığ’ın ilçesi) oturuyor. Onlar, bu yolculuğa eşlik etmiyor. Biz yaylaya varduktan sonra, orada kullanacağımız eşyaların da getirildiği araçlarla (kamyo, kamyonet vb. araçlarla) gelecekler.” Başka bir göçerdede, “kadınlar rahata alıştı. Artık zahmet çekmek istemiyorlar. Dizileri de kaçırmak istemiyorlar.” Modern göçerlikte, koyun ve kuzuların birlikte götürüldüğü bu yolculuk, ailenin iki erkek üyesi ya da çobanla gerçekleştirilmektedir. Yolculukta bulundurulmuş eşyalar ihtiyacı karşılayacak miktardadır. Bu ihtiyaç maddeleri atlar veya eşeklerle taşınmakta ve yolculuğa çoban köpekleri de eşlik etmektedir.

Yolculukta, öğlen ve akşam olmak üzere günde iki kez mola verilir. Öğlen, geçici bir süre dinlenmek için, akşam konaklanan yerde sabahın ilk ışıklarını kadar kalınmaktadır. Bazı göçerler, akşam konakladıkları yerde sabah toplamak üzere çadır kurarken, bazıları yolculuk boyunca hiç çadır kurmamaktadır.

Gözlem ve görüşmelerde en çok dikkat çeken noktalardan biri, göçerlerin yolculukta, ailenin diğer üyeleriyle iletişim için cep telefonunu yaygın olarak kullanmalarındadır. Cep telefonlarını, taşınabilir güneş enerjisi paneliyle şarj etmektedirler.

3.1.3. Göçerliğin Kışlak Aşaması.

Doğu Anadolu ile Güneydoğu veya Doğu Anadolu’nun coğrafi olarak alçak ve yüksek kısımları arasında gerçekleştirilen yer değiştirmelerde yayla olarak kullanılan bölge değişmezken, kışlakların yeri, göçerliğin türüne ve sürüdeki koyun sayısına göre değişmektedir. Geleneksel göçerlikte, tam göçerler, kış mevsimini Güneydoğu Anadolu Bölgesi’nde geçiriyorlardı. Aynı dönemde, yarı göçerler de, kış mevsimini, ailenin diğer kısmının yaşadığı köylerde geçirmektedirler. Modern göçerlikte ise, tam göçerlik sona erdiğinden, kışlak tercihi sürüdeki koyun sayısına göre belirlenmektedir. Sürüsü fazla olan göçerler, kışı, Güneydoğu Anadolu bölgesinde geçirmektedirler. Ailenin katılmadığı kışlak aşamasında göçerlik, hayvan göçü (transhumance) şeklinde gerçekleşmektedir. Bu dönemde sürüye, çobanlar ya da ailenin erkekleri eşlik etmektedir.

Kışlak aşaması, göçerlerin, bir tarafta geçen sezonu değerlendirdikleri ve gelecek sezonu planladıkları aşama iken diğer taraftan, giderlerinin arttığı, gelirlerin kesildiği bir dönemdir. Bu dönemde, hem sürünün ve çobanın hem de aile bireylerinin giderlerinin karşılanması gerekmektedir. Bu amaçla, sürü içinden satılması gerekenler satılır ve elde edilen gelirler, yaz boyunca satılan ürünlerden elde edilenle birleştirilir. Toplanan gelirle, kışlak ve yayla meralarının ücretleri, sürünün, kış boyunca tüketileceği arpa, saman, kuru ot vb. yiyecekler ile aile bireylerinin giderleri karşılanmaktadır.

Modern göçerliğin, birbirlerini tamamlayan dört farklı aşamada gerçekleştiği ve bu aşamaların her birinin amacının, ihtiyaçlarının ve işlevlerinin farklı olduğu anlaşılmaktadır. Modern göçerliği oluşturan bu aşamalar, iklim koşullarına bağlı olarak gerçekleşmektedir.

3.2. Modern Göçerliğe Dönüş Nedenleri, Engelleri ve Sonuçları

Modernleşme sürecinin bölgeyi etkilemeye başlaması; buna bağlı olarak kentlere göçlerin yaşanması, değişen siyasal, sosyal ve ekonomik koşullarla birlikte, yeni üretim biçimlerinin ve yaşam tarzlarının ortaya çıkması ve toplum hayatını etkilemesi gibi faktörlere, bölgede otuz yıldır süren çatışma ve bu sürede bazı yaylaların ve güzergahların göçerlere yasaklanması da eklenince, geleneksel göçerlik 90'ların sonlarına doğru bitme noktasına geldi. Şuanda devam etmekte olan barış sürecinin² başlamasıyla birlikte, son birkaç yıldır göçerlik faaliyetinde bir canlılık, göçerliğe dönenlerin sayısında da, az da olsa, bir artış gözlenmektedir. Modern göçerlik olarak tanımlanan bu yeni göçerlik tarzındaki canlılığın nedenleri, bu çalışma kapsamında üzerinde durulan önemli noktalardan birini oluşturmaktadır.

Bu çalışma kapsamında elde edilen veriler, göçerliğe yeniden dönüşün tek bir nedenle açıklanamayacağını, bu dönüşün bireysel, ekonomik, sosyal ve kültürel gibi birçok nedenden kaynaklandığını göstermektedir. Bu nedenlerden biri, barış süreciyle birlikte bölgede çatışmaların sona ermesi ve göçerliği sınırlayan, hatta sona ermesi için zorlayan yasakların ortadan kalkmasıdır. Buna bağlı olarak, son yıllarda, yetkililer, göçerlik faaliyetini engellemek yerine, bu faaliyette bulunanları farklı biçimlerde desteklemektedirler. Yetkililerin; hem göçerlik/hayvancılık yapabilecekleri teşvik etmek hem de hali hazırda bu faaliyeti sürdürenlerin daha yüksek verim elde etmeleri için yaptıkları çalışmalara, sürü yöneticiliği adıyla çoban yetiştirme kursları açmaları ve çoban istihdam eden sürü sahiplerine para yardımı yapmaları örnek olarak verilebilir. Bir göçerin (75 yaşında, erkek, görüşme süresince birçok kez eşinin vefat ettiğini özellikle belirtme gereği duymakta) şu ifadesi yetkililerin/devletin göçerliği teşvik ettiğini göstermektedir: “Yıllar önce göçerliği bıraktım. Üç yıl önce, tekrar sürü aldım. Sürüye, bekar oğlum ile okumamış torunum ve çoban bakıyor. Çoban için Devlet bana beş bin lirası yardım yaptı.”

Göçerliğe dönüşü etkileyen nedenlerden biri de aile geleneği ve bireysel tecrübedir. Yeniden başlayanların geleneksel göçerlik döneminde ailece göçerlik faaliyetinde buldukları, bazılarının yirmili, bazılarının da otuzlu yaşlara kadar göçerlik faaliyeti içinde buldukları anlaşılmaktadır. Sahada, ailesi göçerlik yapmamış ve daha önce bu faaliyete bulunmamış ve dolayısıyla göçerlik konusunda tecrübesi olmayan birinin, göçerlik yapmaya başladığına dair bir örnek tespit edilememiştir.

Göçerlik faaliyetini yürütürken, bu faaliyeti bırakıp kente göç edenlerin kente özgü işlerde istenen niteliklere sahip olmamalarından dolayı kent ortamına uyum sağlamada güçlük çektikleri anlaşılmaktadır. Çünkü, Türkiye’de “Şehirleşme, sanayileşmeye dayanmaktan ziyade, çeşitli hizmet dallarında çalışanların sayıca artmasına bağlı bir özellik taşımaktadır.” (Taşdelen, 1997: 13). Bu nitelikteki kentlere yerleşen göçerler ise, buralarda göçerlikteki tecrübelerini kullanabilecekleri işleri tercih etmektedirler. Bu alanların başında esnafılık, inşaat ve besicilik gelmektedir. Taşdele’ne göre, “besicilik, göçerlikten gelenlerin hayvancılık alanlarındaki tecrübelerini kullanmalarına imkan sağlayan bir iktisadi uğraştır.” (Taşdelen, 1997: 116)

² 31 Ağustos 2009 tarihinde, açılım sürecinin koordinatörlüğü görevini de üstlenen dönemin İçişleri Bakanı Beşir Atalay, düzenlediği bir basın toplantısıyla hükümetin “Demokratik Açılım Sürecini” başlattığını kamuoyuna ilan etti. Bugüne kadar, Demokratik Açılım Süreci, Milli Birlik ve Kardeşlik Projesi, Toplumsal Barış gibi isimlerle anılan, ancak daha çok Kürt Açılımı olarak bilinmektedir. Yetkililerin basında yer alan açıklamalarında, bu sürecin temel hedefinin, Türkiye’de 25 yıldır süren çatışma dönemini sona erdirmek olduğu, dile getirilmektedir.

Görüşmelerde, “yeniden sürü almadan önce ne iş yaptınız?” sorusuna, çoğu göçerin, “birkaç yıl besicilik yaptım”, “esnaflık yaptım” şeklinde cevaplar vermeleri ve yapılan esnaflığın/ticaretin de daha çok et, süt ve süt ürünleri satmakla ilgili olması, aile geleneği ve tecrübenin göçerlerin yaptıkları işleri tercih etmelerinde belirleyici bir faktör olduğunu ortaya koymaktadır.

Son yıllarda doğaya ve doğal olana duyulan ilginin artması, buna bağlı olarak göçerlik faaliyeti sonucunda elde edilen ürünlerin ekonomik değerlerinin yükselmesine neden olmaktadır. Bunun sonucu olarak, günümüzde göçerlik faaliyetinde bulunanlar, ihtiyaçlarını karşılamak, çocuklarını okutmak ve mülk almak için ihtiyaç duydukları bir ekonomik birikim elde etmektedirler. Bu da, göçerliğe dönüşü etkileyen faktörlerden biri olarak karşımıza çıkmaktadır.

Görüşmelerde, göçerliği hiç bırakmamış olanların, “göçerliği neden sürdürdünüz?” sorusuna verdikleri en genel cevap “göçerlik bildiğimiz iş olduğu için yapıyoruz” şeklindedir. Göçerliğe birkaç yıl ara verdikten sonra, tekrar sürü alarak göçerliğe dönenlerin, “neden göçerliğe yeniden başladınız?” sorusuna verdikleri en yaygın cevap ise, “göçerlik/hayvancılık, alışkanlık yapıyor” biçimindedir. Yapılan gözlem ve görüşmelerde, iki grubun yaptıkları faaliyet hakkındaki tavırlarının farklı olduğu saptanmaktadır. Göçerlik faaliyetine ara vermeden sürdüren göçerlerin ifadelerinde ve tavırlarında genel olarak şikayet ve memnuniyetsizlik ön plana çıkarken, yeniden başlayanlarda ise heyecan, sevinç ve umut gözlenmektedir.

Göçerliğe birkaç yıl ara verdikten sonra yeniden başlayanların, “niçin yeniden göçerliğe başladınız? sorusuna verdikleri, “hayvancılık alışkanlık yapıyor, bırakamıyorsun” cevabı üzerine sürdürülen sohbettin sonunda, göçerlerin dile getiremedikleri gerçeğin şehir hayatının neden olduğu “belirsizlik” olduğu korku olduğu anlaşılmaktadır. Göçerlerin yaşamında, bazı somut tehlikelere rağmen geleceği öngörebiliyor olmanın verdiği rahatlık vardır. Buna karşılık, şehir hayatı sosyal bilimcilerin “risk toplumu” diye tanımlamalarına neden olan belirsizlikler içermektedir. Risk toplumunda birey, geçmişten kopmuş, tamamen geleceğe yönelmiş, fakat gelecekte onu nelerin beklediğinden de tam emin olamaması ve bugün sahip olduklarının ne kadarını koruyabileceğini bilmemesinin neden olduğu tedirginlikle yaşamaktadır. Göçerlik geçmişi olan birinin, bu tedirgin yaşama uyum sağlamasının mümkün olmadığı anlaşılmaktadır. Bundan dolayı, uygun ortam ve koşullar sağlandığında, göçerlik geçmişi olanların göçerliğe geri dönmelerinin yüksek ihtimal olduğu sonucuna ulaşılmaktadır.

Bölgede; güvenli ortama, yetkililerin desteğine, birçok kişinin aile geleneğinin ve bireysel tecrübesi olmasına ve birçok noktada coğrafi potansiyelin atıl durumda olmasına rağmen, şu aşamada, göçerliğe dönüşün yeterli düzeyde gerçekleştiğini söylemek mümkün değildir. Geleneksel göçerlik devam ederken bir çok faktörün yanında, kentlerin sunduğu iş, eğitim, boş zaman etkinlikleri ve sağlık gibi çekici imkanlardan haberdar olan göçebe ailelerin genç üyeleri, tercihlerini kent yaşamından yana yapmalarıyla sonuçlandı. Genç nüfusun kentlere ve yurtdışına göç etmesi sonucu, göçebelik yapan birçok aile, ihtiyaç duyulan genç ve yeterli işgücü ihtiyacını karşılayamadığından, bu ekonomik faaliyetten vazgeçmek durumunda kaldı. Bugün de, çocukların okuması ve grubun okuyan üyelerinin bu faaliyete dönmek istememesi en önemli neden olarak ön plana çıkmaktadır. Ayrıca, aile geleneğinde göçerlik olmasına rağmen tecrübesi olmayan bireylerin, kentlerde işsiz kalsalar da göçerlik yapmayı düşünmedikleri ifade edilmektedir.

Göçerliğe dönüşün düşük olasının en önemli engellerden biri olarak kadınların, bu faaliyet için istekli olmamaları, kente alışmaları ve göçerlik faaliyetinin zorluklarını göze

almamaları gösterilmektedir. Tekrar göçerlik faaliyetine dönme arayışında olan bir inşaat işçisi (erkek, 2014'e Bingöl'de görüşüldü), "Kaldırım parkeleri döşeme işi yapıyorum. Hayvancılık baba mesleği. Çocukluğumda birkaç sürünün otlatıldığı meralar şimdi boş duruyor. Adana'ya iki ay çalışmaya gittim. Oysa hayvancılık yapmak istiyorum. Bunun için köye gitmek gerekiyor. Eşim ve çocuklarım kabul etmiyor. Onların yardımı olmadan tek başıma yapamam" diyerek, göçerliğe dönmemesinin önündeki engelleri dile getirmektedir.

Yapılan görüşmelerde, göçerlik faaliyetinin yürütülmesinde kadınların erkelere oranla daha az istekli olduğu tespit edilmiştir. Bir bayan (17 yaşında, lise öğrencisi), göçerlik faaliyetinde bulunmalarının zorunluluktan kaynaklandığını şu cümlelerle dile getirmektedir: "Şimdi, şehirde olmayı, arkadaşlarımla görüşmeyi isterdim. Üç gündür cep telefonum bozulmuş, şarj olmuyor. Ne yapalım, bu da bizim işimiz. Babama yardım etmeliyim." Başka bir kadın da (24 yaşında), "Hiç çadır ortamı ile ev ortamı bir olur mu? Olmaz. Eşimin bildiği iş bu. Ben de ona yardım ediyorum."

Göçerlik faaliyetini sürdürenlere sorulan, "Göçerliğin sorunları/zorlukları nelerdir?" sorusuna verilen tek ortak cevap şudur: "Hayvancılık/göçerlik zahmetli bir iştir." Göçerlerin sorunları ise, can ve mal güvenliği, arpa, saman fiyatı, mera kiralari ve çoban ücreti şeklinde sıralanmaktadır. Göçerler için en önemli sorun mera kiralari ve özellikle sözlü anlaşmayla yapılan mera sözleşmelerine tarafların uymaması, mağduriyetlere neden olduğu dile getirilmektedir. Bir göçerin şu ifadeleri, böyle bir mağduriyeti özetlemektedir: "Geçen sonbaharda mera için anlaşmış ve mera kirası olarak on bin lirayı da peşin vermiştim. Yaklaşık bir ay önce paramı geri gönderdiler. Herhalde, birileri daha yüksek para verdi. Eskiden bir söz verildi mi arkasında durulurdu. Şimdi öyle değil. Bu mevsimde merasız kaldım. Yeni bir yer kiralamak için görüşmelerim devam ediyor."

Sonuç olarak, bölgede sürdürülen göçerlik tarzının geleneksel göçerlikten birçok açıdan farklılaştığı sonucu ortaya çıkmaktadır. Modern göçerlik olarak tanımlanan bu yeni göçerlik tarzına dönüşün birden çok nedeni olduğu gibi, birçok engelleri ve sorunları da olduğu anlaşılmaktadır.

SONUÇ

Geleneksel dönemin kadim formu olan göçerlik, bu dönemde, Doğu Anadolu Bölgesi'nin temel geçim kaynaklarından biridir. Geleneksel göçerliğin, modernleşme sürecinde birçok boyutunun köklü bir şekilde değiştiği ve bu değişimin sonucunda modern göçerlik anlayışının ortaya çıktığı saptanmaktadır.

Geleneksel göçerliğin modern göçerliğe dönüşmesinde birçok faktörün etkisi olmasına rağmen, hem geleneksel hem de modern dönemde göçerliğin bir faaliyet olarak yürütülmesi, bölgenin, iklimi ve coğrafi potansiyelinin bir sonucu olarak gerçekleştirilmektedir.

Bir toplumsal yapıyı meydana getiren maddi ve manevi kültür öğelerinin değişim hızı birbirinden farklıdır prensibi, bu çalışma örneğinde bir kez daha doğrulanmaktadır. Göçerliğin; maddi kültürünü oluşturan göçerlik faaliyetinin amacı, kullanılan araçlar, ikamet biçimi gibi öğelerindeki değişimin hızının, manevi kültürünü meydana getiren yaş ve cinsiyete bağlı statüler, roller ve değerlerdeki değişimden daha yüksek ve etkili olduğu saptanmaktadır.

Çalışmada varılan önemli sonuçlardan biri de, geleneksel ve modern göçerlik anlayışları arasında önemli farklılıklar olduğu gibi, ortak özelliklerinin de var olduğudur.

Modern göçerliğe dönüşün çeşitli nedenleri olduğu gibi, bu dönüşün sınırlı olmasının da çeşitli nedenleri olduğu anlaşılmaktadır. Göçerliğe dönüşü kolaylaştıran faktörlerin

başında; bölgede güvenli bir ortamın sağlanması, yetkililerin göçerliği teşvik etmesi, bu faaliyeti yapanların ve yapmak isteyenlerin yetkililer tarafından desteklenmesi, göçerliği tercih edenler için göçerliğin aile geleneği olması ve bu konuda bireysel tecrübelerinin olması gerekmektedir. Göçerliğe dönüşün yavaş ve sınırlı düzeyde olmasında ise, cinsiyetin ve eğitimin rolü ön plana çıkmaktadır. Çalışmada, kadınların erkelere, okuyanların okumayanlara oranla kent yaşamını daha çok benimsedikleri ve kentin kazanımlarından vazgeçip, göçerliğe dönmek istemedikleri sonuçlarına ulaşılmaktadır.

Modern göçerlerin birçok sorunun üstesinden gelerek göçerlik faaliyetini sürdürdükleri anlaşılmaktadır. Bu toplulukların yaşadıkları sorunların başında ise can ve mal güvenliği gelmektedir.

Modern toplumların temel problemlerinin başında işsizlik sorununu ve istihdam yetersizliği gelmektedir. Bu çalışmada ulaşılan sonuçlar değerlendirildiğinde, bu iki probleme çözüm aranırken emek, zaman ve kaynakların daha verimli kullanılması için, güvenlik, eğitim, cinsiyet, işsizlerin aile gelenekleri ve bireysel tecrübeleri gibi önceliklerin göz önünde bulundurulması gerektiği sonucu ortaya çıkmaktadır.

Kentlerde yoğunlaşan nüfusun doğal (organik) beslenmeye, göçerlerin ürettikleri ürünlere giderek artan bir şekilde ilgi ve ihtiyaç duyması, artan işsizlik gibi nedenler, bölgenin atıl durumda olan coğrafi potansiyelini tekrar gündeme getirdiği anlaşılmaktadır.

Geleneksel dönemde göçerlik ailenin tüm üyelerinin faaliyetin bütün aşamalarına katılmasıyla gerçekleştirilirken, modern göçerlik, kısmen bir aile faaliyeti olarak gerçekleştirilmektedir. Çünkü, modern göçerlik daha çok ailenin erkek üyeleri tarafından yürütülmektedir. Bu yeni göçerlik tarzında aile, faaliyetin tüm aşamalarına katılmak yerine, yazın yayla aşamasına katılmaktadır. Bundan dolayı, aile dışında işgücüne ihtiyaç duyulmaktadır. Bunun sonucu olarak da çobana ihtiyaç duyulmakta ve çobanlık mesleği önem kazanmaktadır.

KAYNAKÇA

- Alagöz, Celal Arif (1938), Anadolu'da Yaylacılık, Ankara: Cumhuriyet Halk Partisi Yayını Ankara Halkevi.
- Arslantürk, Zeki ve Amman, M. Tayfun (2013), Sosyoloji, İstanbul: İFAV Yayınları.
- Çakır, Sabri (1989), "Doğu Anadolu Göçerlerinin Sosyo-Ekonomik Sorunları", Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, sayı, 3, (2).
- Doğan, İsmail (1995), Sosyoloji, Ankara: Sistem Yayınları.
- Dönmezer, Sulhi (1982), Sosyoloji, Ankara: Savaş Yayınları.
- Eriñç, Sırrı (1953), Doğu Anadolu Coğrafyası, İstanbul: İstanbul Üniversitesi Yayınları.
- Eyüboğlu, (Haz.) İsmet Zeki (1998), Türk Dilinin Etimolojik Sözlüğü, İstanbul
- Giddens, Anthony (2000), Modernliğin Sonuçları, çev. Ersin Kuşdil, İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Gökçe, Birsen (2012), Toplumsal Bilimlerde Araştırma, Ankara: Savaş Yayınları.
- Kongar, Emre (2012), Türk Toplum Bilimcileri 1, İstanbul: Remzi Kitapevi.
- Kutlu, M. Muhtar (1987), Şavak Türkmenlerinde Göçer Hayvancılık, Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları.
- Necdet Tunçdilek (1978), Türkiye'nin Kır Potansiyeli ve sorunları, İstanbul: İstanbul Üniversitesi Coğrafya Enstitüsü, İstanbul Üniversitesi Yayınları.
- Taşdelen, H. Musa (1997), Göçerlerin Şehirleşmesi (Beritanlı Aşireti Örneği), İstanbul: Turan Yayıncılık.
- Yalçın, B. C. (1986). Sheep and goats in Turkey. Rome: Food and Agriculture Organization of the United Nations.

Yılmaz, Anıl ve Telci, Cahit (2010), “Türk Kültür Terminolojisinde Göç Kavramı Üzerine”,
Modern Türklük Araştırmaları Dergisi, cilt 7, Sayı 2.
Yücel, Talip (1987), Türkiye Coğrafyası, Ankara: Türk Kültürü Araştırma Enstitüsü Yayınları.
BOA/Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Y.PRK. BŞK.26/85,27 Z 1309 (23 Temmuz1982).

<http://www.cografya.gen.tr/egitim/bolgeler/dogu-anadolu.htm>
http://tdk.gov.tr/index.php?option=com_gts&arama=gts&guid=TDK.

EKLER: Bu çalışma kapsamında görüşmeler yapılırken çekilen fotoğraf karelerinden bazıları.

Fotoğraf-1: Araştırmacı, göçerlerle birlikte yayla yolunda öğlen yemeği yemekte

Fotoğraf-3: Çadırların önünde babaanne ve torunları

Fotoğraf-2: Yün kıran göçerler

Fotoğraf-4: Sürünün ve çobanların dinlenme anının genel bir görünümü

Fotoğraf-5: Göçerlerin cep telefonlarını şarj etmek için kullandıkları güneş paneli

Fotoğraf-6: Çoban köpekleri.